

3. Максимів Л.І. Промислове виробництво і сталий розвиток: проблеми, тенденції, наслідки// Наук. вісник НЛТУ України: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. – Львів: НЛТУ України. – 2005, вип. 15.6. – С. 268-275.

4. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку// Документ, підготовлений в рамках проекту ПРООН/ГЕФ "Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні". – К.: Скиба, 2007. – 364 с.

5. Скрипчук П.М. Організаційно-економічні засади сертифікації об'єктів навколишнього природного середовища// Вісник СумДУ. – Суми: СумДУ. – 2006, № 7 (91).

6. УКРБИЗНЕСКОНСАЛТ. Надання послуг екологічної сертифікації. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ukrbizneskonsalt.org>.

7. Экологический менеджмент/Н.В. Пахомова, А. Эндрес, К. Рихтер. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.

8. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.14000.ru>.

9. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.all-certification.ru>.

10. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ecoline.ru/mc/management/glossary.html>.

11. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.itsu.ru/news-archiv-open/52-19-07-2007_sertifikaciya_po_sisteme_EMAS/

УДК 520.33:630+316.485.6

Доц. В.В. Сабадаш, канд. екон. наук –
Сумський державний університет

ЛІСОВІ РЕСУРСИ І ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

На основі системного аналізу еколого-економічних зв'язків лісових ресурсів і екологічних конфліктів визначено і наведено характеристику основних конфліктогенних ознак лісових ресурсів, запропоновано стратегії зменшення конфліктного потенціалу і врегулювання лісових конфліктів.

Ключові слова: дефіцит, екологічний конфлікт, лісовий ресурс, лісовий конфлікт, лісокористування, механізм, стійкий розвиток, стратегія, управління.

Assoc. prof. V.V. Sabadash – Sumy state university

Forest resources and ecological conflict: research of intercommunications

On the basis of systems analysis of ecological-economics communications of forest resources and ecological conflicts the basic conflict signs of forest resources are certain and described, strategies of decline of conflict potential and permission of forest conflicts are offered.

Keywords: deficit, ecological conflict, forest resources, forest conflict, forest using, mechanism, sustainable development, strategy, management.

Вступ. Ліси, вкриваючи близько 36 млн км² земної кулі, є одними із найважливіших природних ресурсів. Ліс – не тільки джерело сировинних ресурсів, а й, що не менш важливо, постачальник екологічних послуг і чинник забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку. За даними Світового банку, близько 90 % із 1,2 млрд бідного населення планети тим чи іншим чином залежать від лісових ресурсів (середовище для життя, джерело продовольства, лікувальних засобів тощо), а отримання доходу 350 млн людей пов'язане із лісовими ресурсами (ЛР). Тенденції зростання обсягів залучення і використання ЛР соціально-економічними системами призвели до катастрофічних наслідків: площі, вкриті лісами, скоротилися більш ніж на 45 %, причому найбільш інтенсивним періодом лісокористування у поєднанні із нез-

начними обсягами лісовідновлення можна вважати середину ХХ ст. Так, за останні півстоліття знищено майже половину вологих тропічних лісів (їх вирубування провадиться, здебільшого, в Латинській Америці і Східній Азії), які є унікальними екосистемами біорізноманіття, де зосереджено 80 % генетичних ресурсів планети.

Постановка проблеми дослідження у загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науково-практичними завданнями. Процеси регулювання процедур ефективного ресурсовикористання у соціально-економічних системах мають бути інтегровані і відігравати ключову роль під час прийняття еколого-економічних рішень, націлених на скорочення втрат ресурсів, насамперед, екологічних – землі, лісів, води, мінеральних запасів. Саме вони є основним ресурсним забезпеченням процесів виробництва і споживання продукції (послуг). В умовах глобалізації світогосподарських зв'язків і зростання ресурсних потреб і, як наслідок, обмеженості ресурсних можливостей для поступального розвитку, ключова проблема соціально-економічного розвитку – проблема вибору – набуває характерних рис і проявів у поведінці економічних суб'єктів [1; 21]. Але на відміну від матеріально-фінансових обмежень, які мають здебільшого короткостроковий характер [23], обмеженість природних ресурсів є основним визначальним чинником економічної поведінки суб'єкта у довгостроковій перспективі.

Таким чином, актуальним і невідкладним завданням формування економічних і соціальних стратегій розвитку національного господарства відповідно із принципами сталого розвитку є удосконалення через економічні і правові механізми політики раціонального природокористування, особливо узгодження її регіональних, національних і міжнародних аспектів з метою запобігання екологічним конфліктам (ЕК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання досліджуваної проблеми. ЕК є результатом провадження державами (територіями, суб'єктами) неефективних ресурсних режимів [20] і конфліктної політики у сфері ресурсокористування [22], особливо тих природних ресурсів, які є невідновлюваними (нафта, газ, поклади мінеральних копалин), або важковідновлюваними (земельні, водні, лісові ресурси). Такі дії (навмисні чи ненавмисні) економічних суб'єктів можуть мати наслідком ситуацію, коли природний ресурс чи екологічна цінність, що через певні обставини знаходяться на перетині інтересів різних соціальних груп або економічних суб'єктів, які прагнуть до володіння або контролю над ними, стає об'єктом ЕК [19].

Питання теорії і методології формування ефективної системи еколого-економічних відносин, управління природокористуванням на макро- і мікрорівнях, проблеми розв'язання еколого-економічних суперечностей у системі "суспільство – економіка – довкілля" займають чільне місце у дослідженнях провідних вітчизняних і закордонних науковців: О.Ф. Балацького, І.К. Бистрякова, С.М. Бобильова, Е.К. Буна (Е.К. Boon), Б.В. Буркинського, О.О. Веклич, К.Г. Гофмана, Р.С. де Грута (R.S. De Groot), Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, А. Ендреса, В.С. Кравціва, М.Я. Лексіна, Л.Г. Мельника,

В.С. Міщенко, Р.О. Перелета, І.М. Потравного, М.Ф. Реймерса, В.М. Трегубчука, С.К. Харічкова, Л. Хенса (L. Hens), М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, М. Янга (M. Young) та ін.

Еколого-економічні проблеми лісокористування і функціонування лісогосподарського комплексу становлять основу науково-практичних досліджень таких провідних вітчизняних науковців і фахівців, як О.В. Врублевська, С.А. Генсірук, О.А. Голуб, Б.М. Данилишин, Я.В. Коваль, Є.В. Мішенін, І.М. Синякевич, Ю.Ю. Туниця, О.І. Шаблій та ін.; російських фахівців: М.І. Кожухов, А.П. Петров, Г.В. Шалабін; провідних закордонних дослідників: Дж.Д. Дабелко (G.D. Dabelko), Д. Дюдні (D. Deudney), К. Конка (K. Conca), Р.А. Метью (R.A. Matthew), Т. Хомер-Діксон (T. Homer-Dixon). Так, у [17; 18] визначено і досліджено основні еколого-економічні проблемні вузли подальшого розвитку і функціонування лісового комплексу в умовах трансформаційних перетворень національної економіки.

Грунтовні дослідження еколого-економічних проблем лісоресурсного розвитку України, зокрема екологічного стану лісових ресурсів, фінансово-майнових аспектів лісокористування, удосконалення організаційно-економічного механізму управління у галузі здійснює Я.В. Коваль [5, 6].

Комплексне дослідження еколого-економічних проблем природокористування у лісовому комплексі (формування екологічно орієнтованого ринкового механізму ресурсокористування у лісовому комплексі) представлено у роботах Є.В. Мішеніна [10, 12]. Так, у роботі [12] Мішенін Є.В. вказує на конфліктний характер сучасних тенденцій лісокористування і лісовідновлення: "це зумовлено особливостями сучасного лісокористування, а також характером лісівничих процесів: збільшенням масштабів використання лісових ресурсів (...); дефіцитом лісової продукції деревного і недеревного походження (...); (...) потребами забезпечення екологічно тривкого розвитку територій (...)".

Розробленню принципів платного лісокористування і дослідженню питань еколого-економічної ефективності у лісовій галузі присвячені праці І.М. Синякевича і Ю.Ю. Туниці [25, 26].

Питання статусу земельних ресурсів лісового господарства розглянуто у [4], екологічні функції лісу (зокрема, рекреаційні), проблеми їх повного і ефективного використання соціально-економічними системами досліджено у [2, 3].

Структуру лісогосподарського комплексу у взаємозв'язку із функціями охорони і відтворення його потенціалу досліджено у працях Г.В. Шалабіна [28]. Проблеми вартісної оцінки лісових ресурсів, впровадження принципів платного лісокористування, розроблення нормативів плати в умовах реформування економічних відносин у загальній системі природокористування висвітлено у [15; 16]. Питання формування стратегій розвитку лісового комплексу в умовах переходу до стійкого розвитку досліджено у [8].

У працях [31-34] досліджено проблеми природокористування в умовах обмеженості природних ресурсів у взаємозв'язку із проблемами сталого розвитку, національної безпеки, бідності, життєзабезпечення, насильства і можливих ЕК.

Дослідження природи ресурсних конфліктів і їх класифікація за ідентифікаційними ознаками (зокрема, характеристика "лісового" екологічного конфлікту із зазначенням його причин, змісту і методів врегулювання) започатковані у [19].

Водночас наукові дослідження проблем природокористування, незважаючи на отримані результати і набутий досвід, на наш погляд, повинні поглиблюватися із урахуванням сучасних тенденцій міжнародного співробітництва та глобального характеру екологічних проблем. Еколого-економічні суперечності, характерні для сучасного етапу розвитку соціально-економічних систем, зачіпають інтереси широкого кола суб'єктів – від індивідуумів до країн [17; 36]. Зазначені аспекти дають підставу нам охарактеризувати еколого-економічні суперечності як ЕК у системі природокористування. На переконання А. Ендреса, "потреба державної участі у вирішенні екологічних проблем зумовлюється також і тим, що вони вже не можуть бути "зняті" у рамках окремої країни. Забруднення природного середовища набуває міжнародних, планетарних масштабів. Міжнародні аспекти екологічних проблем можна означити як *конфлікт* (курсив авт. – В.С.) між глобальним характером екологічної кризи, з одного боку, і відсутністю глобального суспільного механізму регулювання національних екологічних дій, – з іншого" [30].

Таким чином, дослідження вже існуючих і розроблення нових, які б найбільш адекватно відповідали вимогам сучасної еколого-економічної політики, ефективних методів запобігання і/або врегулювання ЕК є актуальною проблемою екологічної безпеки.

Постановка завдання. Під час формування стратегічних напрямів розвитку лісового комплексу екологічний має бути пріоритетним. Відмова від стратегій лісокористування, спрямованих на виснажливе використання ресурсів лісу, і впровадження принципів ландшафтно-рекреаційного використання лісового потенціалу спонукають до розроблення і впровадження адекватних заходів із охорони і управління ЛР з метою запобігання лісовим конфліктам як на національному (регіональному), так і міжнародному рівнях. Саме з цих позицій доцільним і необхідним є дослідження складних зв'язків між ЛР, їх функціями, механізмами управління і загрозою конфлікту.

Головними завданнями цього дослідження є системний аналіз еколого-економічних взаємозв'язків у сфері лісокористування і визначення основних конфліктогенних характеристик лісових ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зв'язок лісів і екологічних конфліктів. Насамперед, слід зазначити, що ЕК досить часто є складником загальної багаторівневої системи, у якій різні за спрямуванням і інтенсивністю інтереси конфліктуючих сторін – соціальні, економічні, екологічні – перетинаються, утворюючи цим самим "конфліктну систему". У випадку, коли відносні сили і можливості у протистоянні рівні, можливе мирне його врегулювання через компромісне для конфліктуючих сторін рішення. Якщо ж такого рішення не знайдено або одна із сторін конфлікту має очевидні ресурсні переваги (правові, фінансові, силові, технічні,

ін.), конфлікт може перерости в ескалацію із використанням насильницьких методів досягнення мети [22]. Вірогідність такого розвитку конфлікту підсилюється: а) наявністю будь-яких конфліктів між сторонами у минулому незалежно від результату їх врегулювання; б) раніше неврегульованих або латентних конфліктів між сторонами, що свідчить про неефективність обраних і залучених методів вирішення конфлікту; в) недовірою між сторонами, залученими до конфлікту.

Конфлікти, пов'язані із лісом, виникають під впливом історичних і етно-соціальних чинників, підкріплених дією соціально-економічних. Власне ЛР майже ніколи не були єдиною причиною конфлікту; вони є складником більш глобальних економічних, політичних і соціальних перетворень.

1. Деревина, як товар. Вирубування лісів для отримання деревини, як джерела прибутку, є найпоширенішою причиною лісових конфліктів. Торгівля деревиною має сталий попит на світовому ринку і в умовах скорочення лісових площ (рис. 1) її цінність буде тільки зростати.

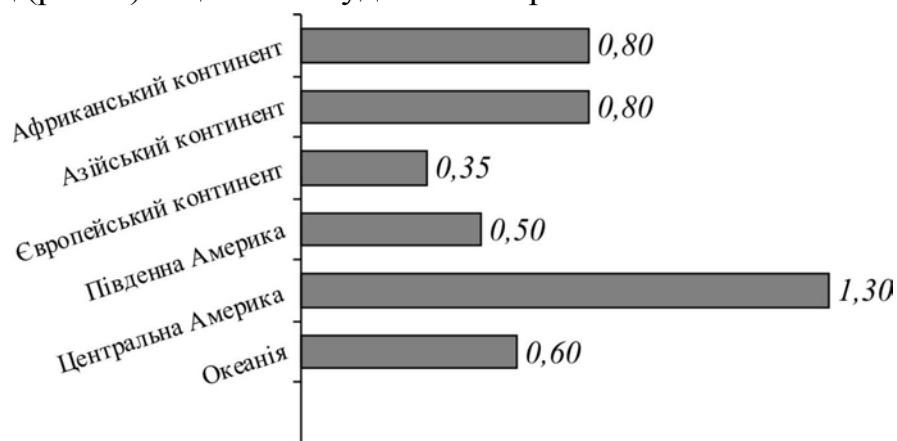

Рис. 1. Динаміка зменшення лісових площ, % за рік

За даними Організації економічного співробітництва і розвитку, річний обсяг торгівлі деревиною становить більш ніж 160 млрд дол. США [11]. Тобто, володіння (можливість доступу, перерозподілу, торгівлі) таким прибутковим економічним ресурсом, як ліс, може бути вагомою причиною лісового ЕК. Такі основні чинники, як рівень соціально-економічного розвитку, законодавча урегульованість майнових прав і прозорість процедур управління та експлуатації ЛР прямо впливають на вірогідність виникнення лісового конфлікту, динаміку, тривалість і інтенсивність його перебіг, успішність врегулювання.

Проблема незаконних рубань пов'язана не тільки із торгівлею деревиною, а й є наслідком надмірної експлуатації та неефективного управління земельними ресурсами. Так, вирубування і випал лісу бідним населенням вкрай негативно впливає на екосистему. Вона вже не може бути відновлена: замість тропічних лісів висаджують монокультури, а випалена земля, не придатна для культивування. Регіонами, в яких незаконне вирубування лісів найпоширеніше, є Південна Америка, Південно-східна Азія та Океанія, Центральна і Південна Африка. Саме "конфліктна деревина" (дереви́на незаконного вирубування лісів) є основним джерелом фінансування силових конфліктів у цих регіонах. Втрати від незаконного вирубування лісів у всьому світі становлять

приблизно 10 млрд дол./рік, окрім того, ще у половину цієї суми оцінюються несплачені податки і плата за законне вирубування.

Визначення ознак конфліктогенності ЛР. Відносно легке залучення ЛР до конфлікту порівняно з іншими "конфліктними ресурсами" (земельними, водними, мінеральними, продовольчими тощо) пояснюється такими його характеристиками (основними конфліктогенними ознаками):

- 1) доступність: ЛР більш доступні, ніж мінеральні і енергетичні, які знаходяться у вигляді підземних покладів. Транспортувати деревину водним або наземним транспортом, які мають розгалужену інфраструктуру, досить легко (на противагу, вода практично не є об'єктом міжнародних торгових відносин [24]);
- 2) відносно низька капіталомісткість: торгівля деревиною не потребує значних інвестицій. Порівняно із енергетичними (нафтою, газом) чи мінеральними ресурсами заготівля і переробка деревини забезпечує значні доходи за менших витрат (вкладень), до того ж продаж деревини як сировинного ресурсу не потребує додаткової обробки;
- 3) поліфункціональність: у соціально-економічних системах ЛР є базовим елементом еколого-економічної безпеки держави (регіону), виконуючи роль головного засобу виробництва (у лісовому комплексі), просторового базису розміщення лісозаготівельної промисловості, сфери обслуговування, підвищення ефективності сільського господарства [6]. Ліси відіграють ключову роль у збереженні довкілля, виконуючи атмосфероочисну, ландшафтно-водозбірну, ґрунтозахисту, кліматорегулювальну, киснеутворюючу функції;
- 4) цінність для життєдіяльності: ліси є джерелом існування і засобом життя для багатьох людей, що може сприяти конкуренції і виникненню конфліктів серед власників, користувачів і посередників у лісовій сфері;
- 5) продуктивність: ліс є джерелом багатьох кінцевих продуктів/послуг: сировинних, продовольчих, рекреаційних, екологічних, соціальних, що робить його конкурентоспроможним і економічно привабливим ресурсом (у т.ч., і як джерело фінансування конфліктів);
- 6) динаміка відтворення: темпи лісокористування незіставні із ресурсовідновлюваними можливостями ЛР. Нераціональне використання ЛР і неефективні методи управління у сфері лісокористування, недостатня увага до проблем лісовідновлення і лісорозведення [13; 14] призводять до дефіциту ЛР, який, своєю, чергою, провокує конфлікт.

Слід зазначити, що зменшують конфліктний потенціал ЛР такі характеристики: а) природні властивості : значні вагові і габаритні характеристики поряд із порівняно низькою ціною деревини роблять її менш привабливою, як конфліктний товар; б) транспарентність вирубування: незаконні вирубування лісів та подальше транспортування деревини (особливо за межі держави) досить важко приховати. "Тіньові" схеми значних масштабів у лісовій сфері можливі за умов досить слабкої системи національної безпеки або сприяння незаконним діям з боку державних (регіональних) органів влади.

Ліси можуть залучатися до збройних конфліктів. Використання лісів, як території дислокації озброєних формувань і військових дій, є досить поширеним явищем у міжнародних (внутрішньодержавних) військових про-

тистояннях і сутичках: збройні конфлікти у Камбоджі, Республіці Конго, Ліберії, Сьєрра-Леоне.

Причиною конфлікту може бути слабка інституціональна присутність і вплив легітимної влади країни (регіону) на процеси, які відбуваються у зонах лісів. Так, на значних територіях лісу у Колумбії і Еквадорі (особливо прикордонних) урядовий контроль є досить слабким, що призводить до самовільного їх захоплення незаконними терористичними формуваннями і наркокартелями [9; 29]. Екосоціосистема лісів і традиційний устрій лісо- і землекористування місцевих жителів знищується для вирощування коки. Уряди країн намагаються боротися із вирощуванням наркотичної сировини, що часто призводить до виникнення ЕК. На початку березня 2008 р. стався політичний конфлікт між Колумбією і Еквадором, який ледь не переріс у силове протистояння. Причина конфлікту – серйозні екологічні збитки однієї із сторін конфлікту, пов'язані із транскордонним забрудненням довкілля через використання іншою шкідливих отрутохімікатів.

Відчутних втрат можуть зазнавати ЛР, які опинилися у зоні бойових дій. Наприклад, значної екологічної шкоди і втрат зазнали ліси, залучені до збройних конфліктів на теренах колишньої Югославії – Албанії, Косова, Сербії (кінець 1990-х рр. – початок 2000-х рр.). Збройний конфлікт між Грузією, Південною Осетією і Росією (серпень 2008 р.) спричинив пожежу і знищення близько 500 га лісів у Боржомському заповіднику.

Для країн, що розвиваються, соціально-економічний потенціал і життєвий рівень населення яких істотно залежить від лісового комплексу, поширеним є конфлікт за право володіння і користування лісом між місцевими мешканцями і особами (групами, економічними суб'єктами), дії яких становлять загрозу доступу до користування лісом, території мешкання чи усталеному способу їх життя. Корінне населення (етнічні групи, що мешкають у лісах) нерідко вдаються до насильницьких дій, захищаючи свої права на користування лісом. У більшості випадків такі дії мотивовані бажанням зберегти етнічну самобутність, певну територіальну незалежність (особливо, якщо ліс віддалений і важкодоступний) або більшу частку доходів від експлуатації місцевих ЛР. Такі лісові конфлікти потенційно можуть призвести до масштабних силових конфліктів за умови досить тривалої конфліктної стадії (небажання або неможливості врегулювання конфлікту).

Конфлікт через неврегульованість майнових прав на лісові і земельні ресурси. Конфлікт може виникнути через неврегульовані, непрозорі або незаконні права власності на ресурс чи його експлуатацію і, відповідно, отримання вигід від цього. Така ситуація сприяє діяльності економічних суб'єктів із незаконних вирубувань лісів. Через певні обставини, наприклад, недостатньо розвинену інфраструктуру, низьку економічну цінність (неперспективність), слабку заселеність і низький рівень соціально-економічного розвитку території лісів державні (регіональні) органи влади не виявляли до них значного інтересу. Унаслідок цього ресурси (земля, ліси) ставали слабо контрольованими з боку державних інституцій, завдяки чому місцеві мешканці мали змогу запроваджувати і підтримувати на таких територіях власні, вигідні для них, сис-

теми експлуатації і управління ресурсами. Така практика була досить поширеною у Південній Америці (райони тропічних лісів Амазонії), Африці, Індії, Непалі, багатьох регіонах Азії.

Основними чинниками такого лісового конфлікту є: інституціональна і законодавча слабкість державних органів влади; корупція у державних і судових структурах; відсутність чіткої, врегульованої юридичними нормами, системи обліку ресурсів і реєстрації майнових прав або її законодавчо-процедурна недосконалість.

Конфлікт через розподіл доходів від експлуатації лісів характерний для країн із слабкою економікою і державним управлінням. Більша частина доходів від експлуатації ЛР привласнюється обмеженим колом бізнесових структур чи політиків (наприклад, экс-президент Ліберії Ч. Тейлор [27]), в той час, як місцеві мешканці мають нести більшість витрат, пов'язаних із використанням навколишнього середовища і погіршенням соціально-економічного стану. Причиною конфлікту може бути конкуренція за ЛР між посередниками у сфері лісозаготівлі і торгівлі деревиною. Однак він рідко трансформується у повномасштабне силове протистояння, оскільки фінансові вигоди є домінуючими у такому конфлікті, що значно спрощує пошук компромісних рішень.

Конфлікти можуть виникнути, якщо місцеві мешканці не отримують встановленої їм частини доходів або відповідної компенсації за експлуатацію ресурсів, завдану шкоду довкіллю або загрозу здоров'ю. Несправедливий розподіл доходів від експлуатації ЛР часто призводить також до значного погіршення стану місцевої комунальної і соціальної інфраструктур, що може стати причиною ширшої політичної і соціально-економічної нестабільності. Проте конфлікти, пов'язані із розподілом надходжень від експлуатації ЛР можуть і не виникати, якщо місцева спільнота зацікавлена (насамперед, фінансово) у вирубуванні лісів. У тому разі, якщо місцеві мешканці отримують належну одноразову компенсацію або збільшену частину доходів, які можуть витратити на придбання споживчих товарів чи покращання життєвого рівня, вони погоджуються відмовитися від інших вигід.

Вирубування лісів: суспільно-соціальний і екологічний ефект. Значне за масштабами вирубування лісів, здійснюване зовнішніми компаніями (незалежно від форми власності і спеціалізації) з комерційною метою, має негативний екологічний вплив як на навколишнє середовище, так і істотний суспільний ефект для місцевих жителів і спільнот, які проживають на території лісу. Державні програми з підтримки (субсидування) переселення і перетворення лісових територій у сільські господарства пропонують як заохочення права на землю, сільськогосподарську підтримку і значні преференції з вирубування лісів у районах, заселених місцевими спільнотами. Вирубування лісів або очищення лісових територій для розвитку сільського господарства пов'язані із втручанням сторонніх людей і компаній у екосистему лісу і соціальний устрій місцевих мешканців, а переваги заторкують інтереси місцевих мешканців, залежних від ЛР і призводять до конфлікту (наприклад, у В'єтнамі).

Експлуатація лісів на нових територіях пов'язана із розбудовою відповідної інфраструктури лісокористування (будівництво доріг, поселень тощо).

Для таких робіт компанії-лісокористувачі залучають сторонніх людей з різних культурних і етнічних груп, що пов'язано із ризиком виникнення конфлікту на расовому або релігійному ґрунті, оскільки поведінка, соціальні стандарти, віросповідання, культурні уподобання, звички поселенців можуть впливати на соціо-етнічне середовище місцевих мешканців (наприклад, райони Амазонки у Бразилії; острови Індонезії (1969-1993 рр.); острів Мінданао на півдні Філіппін (1960-70-ті рр.)).

Протести і конфлікти також виникають через побоювання можливих збитків навколишньому середовищу, сільському господарству і здоров'ю населення, пов'язаних із вирубуванням лісів і переробкою деревини підприємствами деревообробної і целюлозно-паперової промисловості. Також причиною конфлікту може стати рішення уряду чи профільних держаних інститутів в односторонньому порядку захищати ліси від вирубування або іншого використання без проведення процедур узгодження із місцевим населенням. Створення таких заповідних територій (парків) зазвичай супроводжується переселенням людей і інфраструктури за межі парку або обмеженням місцевих мешканців і спільнот у їх правах лісокористування.

Врегулювання таких конфліктів можливе завдяки створенню лісових територій, що охороняються державою. Останнім часом найбільш ефективною формою захисту ЛР і збереження біорізноманіття є парки у прикордонних регіонах декількох держав, які спільно використовують ЛР (так звані Парки Миру). Перший транскордонний Парк Миру в Південній Африці, який був створений для підтримки стабільності в прикордонних регіонах і збереження біорізноманіття у зонах військових дій, часто був причиною конфліктів із корінними мешканцями, оскільки до процесу його створення не було залучено місцеві спільноти, як ключові посередники і, відповідно, не враховано їхніх соціально-економічних інтересів.

Переважає більшість Парків Миру, які створені пізніше і функціонують сьогодні, виконують дійсно природоохоронні функції, а не примирення ворогуючих сторін. Багато таких парків розташовано на американо-канадському кордоні, мирний проект в Андах (спірна територія на кордоні Перу і Еквадору), Парк Миру K-2-Siachen (Індія – Пакистан), покликаний зменшити потенціал військово-політичного протистояння між країнами і сприяти безпечному розв'язанню конфлікту [35].

Вплив силового конфлікту на екосистеми лісу: позитивні і негативні ефекти. Лісові конфлікти мають змішану природу впливу на екосистему лісу. Напрямок дії і ефект прояву залежить, переважно, від альтернатив економічного вибору, розвиненості ринкової інфраструктури, природоресурсного потенціалу, еколого-економічної цінності і соціальної значущості ЛР, умов їх використання і рівня соціально-економічного розвитку території.

Конфлікт може мати негативний вплив на ЛР за умов:

- необґрунтованих об'ємів рубання, які загрожують стійкому лісокористуванню, наприклад, для отримання надприбутків або зростаючих промислових потреб. Найбільш екодеструктивними є вирубування лісів за умови використання деревини як "конфліктного товару" для фінансування збройних кон-

фліктів (отримати максимум доходів, перш ніж буде втрачено контроль над ресурсами);

- використання лісів, як безпечного притулку для біженців, які уникають збройних конфліктів: попит біженців на дрова, матеріали для житла призводить до локалізованого руйнування екосистеми лісу;
- припинення чи призупинення проєктів/програм (державних або громадських) захисту ЛР на термін дії силового конфлікту: у цей період може активізуватися незаконне лісокористування, особливо на територіях, слабо підконтрольних уряду (виконавчим органам влади);
- значного негативного впливу на ЛР пост-конфліктної фази. Обсяги їх використання можуть зрости у зв'язку із відновленням і розвитком національної економіки (промисловість, будівництво, сільське господарство, домогосподарства, відновлення інфраструктури тощо). Тобто, адекватна система управління і експлуатації ЛР має бути впроваджена ще до настання пост-конфліктної стадії.

Слабкий потенціал уряду і економічна політика сприяють розвитку лісових конфліктів. У багатьох країнах з перехідною економікою та такою, що розвивається, економічні і соціальні прорахунки уряду у поєднанні із недосконалою нормативно-законодавчою базою сприяють виникненню лісових конфліктів і перешкоджають їх ефективному врегулюванню. Найбільш значущими чинниками конфлікту є: а) неефективна соціально-економічна політика; б) недосконалість і суперечність нормативно-законодавчої бази; в) можливість вибіркового застосування законодавства щодо обов'язковості його виконання; г) корупція; д) обмеженість фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів; е) значна економічна залежність національної економіки від ЛР. Для багатьох бідних країн ЛР є основним джерелом значних експортних надходжень (у Бірмі, Камбоджі, Камеруні торгівля деревиною становить близько 15 % від загального річного обсягу експорту). Така спеціалізація збільшує рівень залежності експортних надходжень від кон'юнктури на світових ринках ресурсів.

Конфлікти, пов'язані із природними ресурсами, включаючи і лісові, характеризуються досить низьким потенціалом врегулювання. Проте залучення адекватних механізмів і інструментів, які на початкових стадіях конфлікту дають змогу втручатися у його розвиток, впливати на подальший перебіг, керуючи ним, дають змогу сторонам досягти бажаного результату. Стосовно лісових конфліктів ефективними стратегіями зменшення конфліктного потенціалу і подальшого їх врегулювання можуть бути такі.

Розширення участі і партнерства. Активне залучення до вирішення спірних питань, пов'язаних із ЛР, місцевих спільнот і лісокористувачів має істотно знизити конфліктний потенціал за умов конкуренції за ЛР шляхом: проведення переговорів і прийняття рішень із залученням інституційних механізмів, норм для ухвалення рішень, а також моніторингу і оцінки результатів; просування рішень, заснованих на принципах стійкого управління ЛР і справедливого розподілу доходів; роз'яснювальної і консультаційної роботи з усіма зацікавленими сторонами конфлікту (владою, власниками ЛР, місцевими мешканцями, лісокористувачами, посередниками, транспортними і торговими представниками, ін.).

Впровадження систем стійкого управління ЛР. Стійке управління ЛР – ефективна стратегія запобігання лісового конфлікту. Для зменшення об'ємів рубань важливість економічних стимулів повинна бути замінена на впровадження систем стійкого управління лісом (СУЛ). Законодавчі норми і економічні стимули мають використовуватися для того, щоб переконати великі компанії-лісокористувачі використовувати СУЛ.

Зменшення бідності і поліпшення умов життя. Незначні об'єми рубань лісів відіграють важливу роль у життєдіяльності спільнот, які залежать від лісу. За умов розроблення і впровадження відповідних програм стабільне лісокористування може істотно зменшити конфліктний потенціал ЛР завдяки: розширенню діапазону можливих альтернатив життєдіяльності спільнот, залежних від лісу; збільшенню вигод місцевих мешканців від використання деревини і інших ЛР; гарантуванню економічно обґрунтованої справедливої ціни деревини: менша її кількість забезпечувала достатній дохід; регулюванню об'ємів рубань лісів з метою запобігти надмірному вирубуванню; запровадженню економічних стимулів для стійкої заготівлі ЛР.

Врегулювання майнових прав місцевих жителів на ресурси. Чітко визначені і законодавчо закріплені права на власність, користування і можливість вільного доступу до ресурсів (землі і лісів) є передумовами для безконфліктного господарювання економічних суб'єктів на багатій ресурсами території. Усунення невідповідності між загальнонаціональними і місцевими (регіональними) законами і нормами є необхідним кроком у вирішенні конфлікту. Конфлікти і невдоволеність виникають внаслідок ігнорування інтересами місцевих спільнот, що робить їх і їхні ресурси уразливими до конфлікту. Місцеве населення в багатьох країнах, що розвиваються, не володіє формальними правами на їх традиційні землі, внаслідок чого потерпають утисків від компаній-лісокористувачів, які в законний або незаконний спосіб набули права експлуатації ресурсу.

Програми розвитку СУЛ повинні сприяти визнанню і забезпеченню владою прав місцевих мешканців на землю і ЛР. Зміцнення прав місцевих спільнот на ресурси може запобігти деградації лісу, оскільки традиційне управління і використання ЛР, здійснюване місцевими мешканцями, зазвичай запобігає надмірному використанню ресурсів. Державні установи виконують функції нагляду за дотриманням законодавства, перевіряють узгодженість дозвільних процедур і здійснюють заходи із дотримання умов конкуренції на ринку ресурсів.

Зміцнення повноважень і можливостей урядових інституцій. Для послаблення конфліктного потенціалу, пов'язаного із ЛР, розроблення і впровадження державними установами заходів з управління ЛР має бути підпорядковане таким стратегічним підходам:

- неухильне додержання юридичним норм і положень при здійсненні процедур, пов'язаних із вирішенням спірних питань прав власності на ЛР з максимальним урахуванням інтересів місцевих спільнот;
- викорінення "тіньових" схем і корупції у сфері лісокористування;
- посилення ролі і дієвості держаних інституцій та механізмів врегулювання на різних рівнях конфліктів;

- розвиток мережі установ і інституцій, діяльність яких сприяє поінформованості і обізнаності суб'єктів лісокористування з метою уникнення конфліктних ситуацій;
- забезпечення вільного доступу до інформації, впровадження практики взаємного моніторингу і оцінки ефективності методів врегулювання конфліктів;
- впевненість у тому, що місцеві спільноти і суб'єкти лісокористування здатні адекватно (відповідно до законів) і ефективно реалізувати свої права на ЛР і пов'язані із ними обов'язки.

Удосконалення фінансових механізмів. Наслідком слабого інституційного регулювання є проблема "конфліктної" деревини, як джерела фінансування силових конфліктів. Запровадження державою жорсткої фінансової дисципліни під час укладання комерційних угод щодо ЛР, чіткий законодавчий їх супровід, моніторинг і звітність за такими операціями дадуть змогу істотно зменшити вигоди від незаконних вирубувань ЛР і, відповідно, зменшити вірогідність конфліктів, пов'язаних із деревиною. Дієвим інструментом фінансового контролю комерційних угод може бути інформування відповідних державних інституцій про підозру у незаконних операціях із деревиною. Така процедура зробить складнішим "відмивання грошей", одержаних від незаконних вирубувань. Як превентивний захід можна розглядати добровільне запровадження фінансовими установами практики моніторингу фінансових потоків, пов'язаних із торгівлею деревиною, на предмет законності отримання коштів. Банківські та інвестиційні установи можуть приймати добровільні обмеження з фінансування програм (проектів), наслідком яких є екодеструктивний вплив на довкілля і значний конфліктний потенціал виникнення ЕК.

Розширення практики державних закупівель і зміцнення корпоративної відповідальності. Запровадження процедур державних закупівель і розширення сфери державного регулювання лісокористування і можуть істотно знизити ризик виникнення лісового конфлікту або незаконного вирубування деревини. Зміцнення корпоративної відповідальності можливе через відмову фірм і корпорацій-лісокористувачів від незаконної вирубування і нестійкої заготівлі деревини. Принципи такої політики підтримують багато компаній у сфері лісокористування (наприклад, у США, Великій Британії).

Висновки і напрями перспективних досліджень. На основі здійсненого системного аналізу еколого-економічних зв'язків ЛР і екологічних конфліктів визначено і наведено характеристику основних конфліктогенних ознак ЛР.

Досліджено, що конфлікти, пов'язані із лісом, виникають під впливом історичних і етно-соціальних чинників, підсилених дією соціально-економічних. Основними сферами формування конфліктного потенціалу є: 1) деревина як товар і 2) незаконне вирубування лісів.

Конфліктогенність ЛР визначається такими їх характеристиками (основними конфліктогенними ознаками): 1) доступність; 2) відносно низька капіталомісткість; 3) поліфункціональність; 4) цінність для життєдіяльності; 5) продуктивність; 6) динаміка відтворення.

Залучення адекватних механізмів і інструментів, які на початкових стадіях конфлікту дають змогу: втручатися у його розвиток; впливати на по-

дальший перебіг, керуючи ним; сторонам досягти бажаного порозуміння. Стосовно лісових конфліктів ефективними стратегіями зменшення конфліктного потенціалу і подальшого їх врегулювання можуть бути такі: 1) розширення участі і партнерства; 2) впровадження систем стійкого управління ЛР; 3) зменшення бідності і поліпшення умов життя; 4) врегулювання майнових прав місцевих жителів на ресурси; 5) зміцнення повноважень і можливостей урядових інституцій; 6) удосконалення фінансових механізмів; 7) розширення практики державних закупівель і зміцнення корпоративної відповідальності.

Література

1. Данилишин Б.М. Эколого-экономическое обоснование хозяйственных решений/ Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, Е.В. Хлобыстов, Л.Б. Шостак// Социально-экономический потенциал устойчивого развития/ Под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. – С. 709-732.
2. Генсирук С.А. Рекреационное использование лесов/ С.А. Генсирук. – М.: Стройиздат, 1989. – 189 с.
3. Генсирук С.А. Ліси України/ С.А. Генсирук. – К.: Наук. думка, 1992. – 408 с.
4. Голуб О.А. Особливий статус земель лісогосподарського призначення/ О.А. Голуб// Лісовий журнал. – 1993, № 3. – С. 11-12.
5. Коваль Я.В. Эколого-экономические проблемы рационального использования и воспроизводства лесных ресурсов (теория, методика и практика): Автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.19/ Коваль Ярослав Васильевич. – К., 1990. – 34 с.
6. Коваль Я.В. Еколого-економічні проблеми лісоресурсного розвитку України/ Я.В. Коваль// Продуктивні сили України. – 2006, № 1 (001). – С. 121-134.
7. Кожухов Н.И. Экономика воспроизводства лесных ресурсов/ Н.И. Кожухов. – М.: Лесн. пром-ть, 1988. – 264 с.
8. Кожухов Н.И. Экономический базис стратегии устойчивого развития лесного сектора отраслей экономики России/ Н.И. Кожухов// Лесное хоз-во. – 1997, № 3. – С. 23-25.
9. Колумбия обвинила Эквадор во вторжении в свое воздушное пространство. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.lenta.ru/news/2008/04/01/copter/> (Актуально на 01.04.2008 р.). – Назва з титул. екрану.
10. Мішенін Є.В. Проблеми та механізми забезпечення соціально відповідального ресурсокористування/ Є.В. Мішенін, Р.П. Косодій// Вісник НУ водного господарства та природокористування: Серія Економіка 4.2 "Проблеми, механізми та інвестиційне забезпечення раціонального природокористування". – Рівне: НУВГП. – 2006, вип. 4 (36)). – С. 496-503.
11. Мировая торговля товарами лесного комплекса и ее структура на рубеже XXI века. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.rwt.ru/an.asp?show=a024>. (Актуально на 21.05.2008 р.). – Назва з титул. екрану.
12. Мишенин Е.В. Эколого-экономические проблемы природопользования в лесном комплексе/ Под ред. д-ра экон. наук акад. УЭАН Я.В. Ковалю. – Сумы: ИПП "Мрия – 1" ЛТД, 1998.
13. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2003 р. [довідь/ ред. гр. Раєвський В. та ін./ упорядн.: В. Романчук]. – К.: ТОВ "Техніка", 2006. – 200 с.
14. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2004 р./ Офіційний сайт Міністерства охорони навколишнього природного середовища. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.menr.gov.ua>. (Актуально на 11.08.2008 р.). – Назва з титул. екрану.
15. Петров А.П. Налоги и платежи за лесные ресурсы/ А.П. Петров// Лесное хоз-во. – 1992, № 8-9. – С. 19-21.
16. Петров А.П. Лесной кадастр и стоимостная оценка лесных ресурсов/ А.П. Петров// Лесное хоз-во. – 1996, № 2. – С. 10-12.
17. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку і трансформацій: [під ред. Б.М. Данилишина]. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2006. – 704 с.

18. **Проблеми структурної перебудови** економіки України: [під ред. С.І. Дорогунцова, Б.М. Данилишина]. – К.: РВПС України НАНУ, 1999.
19. **Сабадаш В.В.** Екологічні конфлікти у сучасній системі природокористування/ В.В. Сабадаш// *Механізм регулювання економіки*. – 2004, № 4. – С. 73-79.
20. **Сабадаш В.В.** Соціально-економічні виміри екологічного конфлікту/ В.В. Сабадаш// *Механізм регулювання економіки*. – 2006, № 2. – С. 190-201.
21. **Сабадаш В.В.** Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки/ В.В. Сабадаш// *Механізм регулювання економіки*. – 2007, № 2. – С. 50-59.
22. **Сабадаш В.В.** Социально-экономическое измерение экологических конфликтов в достижении устойчивого развития/ В.В. Сабадаш// *Социально-экономический потенциал устойчивого развития/ Под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия)*. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. – С. 963-982.
23. **Сабадаш В.В.** Проблеми забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах обмеженості ресурсів/ В.В. Сабадаш, Ю.М. Дерев'яно, О.А. Лукаш// *Економічна безпека сучасного підприємства: Матер. V міжнар. наук.-практ. конф., (Вінниця, 23-24 травня 2008 р/ Наук. ред. О.В. Мороз*. – Вінниця: "УНІВЕРСАМ-Вінниця", 2008. – С. 192-200.
24. **Сабадаш В.В.** Конфліктогенність водних ресурсів як загроза виникнення екологічних конфліктів/ В.В. Сабадаш// *Механізм регулювання економіки*. – 2008, № 2. – С. 24-31.
25. **Синякевич І.М.** Стимулирование эколого-экономической эффективности лесопользования: Підручник/ І.М. Синякевич, Ю.Ю. Туныця. – Львов: Изд-во при Львов. гос. ун-те, 1985. – 175 с.
26. **Синякевич І.М.** Економіка галузей лісового комплексу: Підручник/ І.М. Синякевич. – Львів: Світ, 1996. – 184 с.
27. **Чарльза Тейлора судят "за военные преступления"**. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.bbcussian.com>. (Актуально на 03.04.2006 р.). – Назва з титул. екрану.
28. **Шалабин Г.В.** Экономические вопросы охраны природы в регионе/ Г.В. Шалабин. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1983. – 169 с.
29. **Экватор подал иск** в Международный суд в Гааге. Ответчицей выступает Колумбия. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.prm.ru/global/2008-04-01/16655>. (Актуально на 01.04.2008 р.). – Назва з титул. екрану.
30. **Эндрес Альфред.** Экономика окружающей среды/ Альфред Эндрес: пер. с нем. С.И. Дорогунцова и Б.М. Данилишина. – К.: Либідь, 1995. – 168 с.
31. **Conca, Ken & Geoffrey D. Dabelko (Eds.).** (2002). *Environmental peacemaking*. Washington and Baltimore: Woodrow Wilson Center Press and Johns Hopkins University Press.
32. **Deudney, Daniel.** (1990). "The case against linking environmental degradation and national security." *Millennium* 19, 461-76.
33. **Homer-Dixon, Thomas.** (1999). *Environment, scarcity, and violence*. Princeton: Princeton University Press.
34. **Matthew, Richard, Mark Halle, & Jason Switzer (Eds.).** (2002). *Conserving the peace: Resources, livelihoods and security*. Geneva: International Institute for Sustainable Development.
35. **The K-2-Siachen Peace Park.** [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.k2peacemaking.org>. (Актуально на 14.04.2005 р.). – Назва з титул. екрану.
36. **Understanding Environment, Conflict, and Cooperation:** United Nations Environment Programme and Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004.

УДК 712.2/4: 630*27   Доц. С.В. Роговський, канд. с.-г. наук – Білоцерківський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЛАНДШАФТНОГО ОБЛАШТУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості ландшафтного облаштування сільських населених пунктів у різних регіонах України з урахуванням ментальних особливостей населення. Проаналізовано асортимент використовуваних рослин та відзначені характерні зміни в озелененні села, що відбулися останнім часом.